

CAPUT XI.

Discimus non verbis foris sonantibus, sed docente intus veritate.

XXXVI. HACTENUS verba valuerunt, quibus ut plurimum tribuam, admonent tantum ut quæramus res, non exhibent ut noverimus. Is me autem aliquid docet, qui vel oculis, vel ulli corporis sensui, vel ipsi etiam menti præbet ea quæ cognoscere volo. Verbis igitur nisi verba non discimus, imo sonitum strepitumque verborum: nam si ea, quæ signa non sunt, verba esse non possunt, quamvis jam auditum verbum, nescio tamen verbum esse, donec quid significet sciam. Rebus ergo cognitis, verborum quoque cognitio perficitur: verbis vero auditis, nec verba discuntur. Non enim ea verba quæ novimus, discimus; aut quæ non novimus, didicisse nos possumus confiteri, nisi eorum significatione percepta quæ non auditione vocum emissarum, sed rerum significatarum cognitione contingit. Verissima quippe ratio est, et verissime dicitur, cum verba proferuntur, aut scire nos quid significant, aut nescire: si scimus, commemorari potius quam discere: si autem nescimus, ne commemorari quidem, sed fortasse ad quærendum admoneri.

XXXVII. Quod si dixeris, tegmina quidem illa capitum, quorum nomen sono tantum tenemus, non nos posse nisi visa cognoscere, neque nomen ipsum plenius nisi ipsis cognitis nosse: quod tamen de ipsis pueris accepimus¹, ut regem ac flammam fide ac religione superaverint, quas laudes Deo

¹ Dan. iii.

cecinerint, quos honores ab ipso etiam inimico meruerint, num aliter nisi per verba didicimus? respondebo cuncta, quæ illis verbis significata sunt, in nostra notitia jam fuisse. Nam quid sint tres pueri, quid fornax, quid ignis, quid rex, quid denique illæsi ab igne, cæteraque omnia jam tenebam quæ verba illa significant. Ananias vero, et Azarias et Misaël tam mihi ignoti sunt quam illæ saraballæ; nec ad eos cognoscendos hæc me nomina quidquam adjuverunt, aut adjuvare jam potuerunt. Hæc autem omnia, quæ in illa leguntur historia, ita illo tempore facta esse, ut scripta sunt, credere me potius quam scire fateor: neque istam differentiam iidem ipsi quibus credimus nescierunt. Ait enim Propheta, *Nisi credideritis, non intelligetis*¹: quod non dixisset profecto, si nihil distare iudicasset. Quod ergo intelligo, id etiam credo: at non omne quod credo, etiam intelligo. Omne autem quod intelligo scio: non omne quod credo, scio. Nec ideo nescio quam sit utile credere etiam multa quæ nescio: cui utilitati hanc quoque adjungo de tribus pueris historiam. Quare pleraque rerum cum scire non possim, quanta tamen utilitate credantur, scio.

XXXVIII. De universis autem, quæ intelligimus, non loquentem qui personat foris, sed intus ipsi menti præsentem consulimus veritatem, verbis fortasse ut consulamus admoniti. Ille autem qui consulitur, docet, qui in interiore homine habitare dictus est Christus, id est, incommutabilis Dei Virtus atque sempiterna Sapientia: quam quidem omnis rationalis anima consulit, sed tantum cuique panditur, quantum capere propter propriam, sive malam sive bonam voluntatem potest. Et si quando fallitur, non fit vitio consultæ veritatis: ut neque hujus, quæ foris est, lucis vitium est, quod corporei oculi sæpe fal-

¹ Isai. vii, 9, juxta lxx.

luntur: quam lucem de rebus visibilibus consuli fatemur, ut eas nobis quantum cernere valemus ostendat.

CAPUT XII.

Christus veritas intus docet.

XXXIX. Quod si et de coloribus lucem, et de cæteris, quæ per corpus sentimus, elementa hujus mundi eademque corpora quæ sentimus, sensusque ipsos quibus tanquam interpretibus ad talia noscenda mens utitur; de his autem, quæ intelliguntur, interiorem veritatem ratione consulimus: quid dici potest, unde clareat verbis nos aliquid discere præter ipsum, qui aures percipit, sonum? Namque omnia, quæ percipimus, aut sensu corporis, aut mente percipimus. Illa sensibilia, hæc intelligibilia, sive, ut more auctorum nostrorum loquar, illa carnalia, hæc spiritualia nominamus. De illis dum interrogamur, respondemus, si præsto sunt ea quæ sentimus; velut cum a nobis quæritur intuentibus lunam novam, qualis aut ubi sit. Hic ille qui interrogat, si non videt, credit verbis, et sæpe non credit: discit autem nullo modo, nisi et ipse quod dicitur videat; ubi jam non verbis quæ sonuerunt, sed rebus ipsis et sensibus discit. Nam verba eadem sonant videnti, quæ non videnti etiam sonuerunt. Cum vero non de iis quæ coram sentimus, sed de his quæ aliquando sensimus quæritur, non jam res ipsas, sed imagines ab iis impressas memoriæque mandatas loquimur: quæ omnino quomodo vera dicamus, cum falsa intueamur, ignoro, nisi quia non nos ea videre ac sentire, sed vidisse ac sensisse narramus. Ita illas imagines in memoriæ penetralibus rerum ante sensa-

rum quædam documenta gestamus, quæ animo contemplantes bona conscientia non mentimur cum loquimur: sed nobis sunt ista documenta; is enim qui audit, si ea sensit atque affuit, non discit meis verbis, sed recognoscit ablatis secum et ipse imaginibus: si autem illa non sensit, quis non eum credere potius verbis quam discere intelligat.

XL. Cum vero de iis agitur, quæ mente conspicimus, id est, intellectu atque ratione, ea quidem loquimur, quæ præsentia contuemur in illa interiore luce veritatis, qua ipse, qui dicitur homo interior, illustratur et fruitur: sed tunc quoque noster auditor, si et ipse illa secreto ac simplici oculo videt, novit quod dico sua contemplatione, non verbis meis. Ergo ne hunc quidem doceo vera dicens, vera intuentem: docetur enim non verbis meis, sed ipsis rebus Deo intus pandente manifestis: itaque de his etiam interrogatus respondere posset. Quid autem absurdius quam eum putare locutione mea doceri, qui posset antequam loquerer ea ipsa interrogatus exponere? Nam quod sæpe contingit, ut interrogatus aliquid neget, atque ad id fatendum aliis interrogationibus urgeatur, fit hoc imbecillitate cernentis, qui de re tota illam lucem consulere non potest: quod ut partibus faciat, admonetur, cum de iisdem istis partibus interrogatur, quibus illa summa constat, quam totam cernere non valebat. Quo si verbis perducitur ejus qui interrogat, non tamen docentibus verbis, sed eo modo inquirentibus, quo modo est ille, a quo quæritur, intus discere idoneus; velut si abs te quærerem hoc ipsum quod agitur, utrumnam verbis doceri nihil possit, et absurdum tibi primo videretur non valenti totum conspiceri: sic ergo quærare oportuit, ut tuæ sese vires habent ad audiendum illum intus magistrum, ut dicerem: Ea, quæ me loquente vera esse confiteris, et certus es, et te illa

nosse confirmas, unde didicisti? responderes fortasse quod ego docuissem. Tum ego subnecterem: Quid si me hominem volantem vidisse dicerem, ita ne te certum verba mea redderent, quemadmodum si audires sapientes homines stultis esse meliores? Negares profecto et responderes, illud te non credere, aut etiam si crederes ignorare, hoc autem certissime scire. Ex hoc jam nimirum intelligeres, neque in illo quod me affirmante ignorares, neque in hoc quod optime scires, aliquid te didicisse verbis meis, quandoquidem etiam interrogatus de singulis, et illud ignotum, et hoc tibi notum esse jurares. Tum vero totum illud quod negaveras fatereris, cum hæc ex quibus constat, clara et certa esse cognosceres, omnia scilicet quæ loquimur, aut ignorare auditorem utrum vera sint, aut falsa esse non ignorare, aut scire vera esse. Horum trium in primo aut credere, aut opinari, aut dubitare, in secundo adversari atque renuere; in tertio attestari: nusquam igitur discere. Quia et ille qui post verba nostra rem nescit, et qui se falsa novit audisse, et qui posset interrogatus eadem respondere quæ dicta sunt, nihil verbis meis didicisse convincitur.

CAPUT XIII.

Verborum vi ne quidem animus loquentis aperitur.

XLI. QUAMOBREM in iis etiam, quæ mente cernuntur; frustra cernentis loquelas audit quisquis ea cernere non potest, nisi quia talia quando ignorantur utile est credere: quisquis autem cernere potest, intus est discipulus veritatis foris iudex loquentis, vel potius ipsius locutionis: nam plerumque scit illa quæ dicta sunt, eo ipso nesciente qui

dixit; veluti si quispiam Epicureis credens, et mortalem animam putans, eas rationes, quæ de immortalitate ejus a prudentioribus tractatæ sunt, eloquatur illo audiente, qui spiritualia contueri potest; judicat iste eum vera dicere: at ille qui dicit, utrum vera dicat ignorat, imo etiam falsissima existimat: num igitur putandus est ea docere, quæ nescit? Atqui iisdem verbis utitur, quibus uti etiam sciens posset.

XLII. Quare jam ne hoc quidem relinquitur verbis, ut his saltem loquentis animus indicetur, siquidem incertum est utrum ea quæ loquitur sciat. Adde mentientes atque fallentes, per quos facile intelligas non modo non aperiri, verumetiam occultari animum verbis. Nam nullo modo ambigo id conari verba veracium, et quodam modo profiteri, ut animus loquentis appareat; quod obtinerent omnibus concedentibus, si loqui mentientibus non liceret. Quanquam sæpe experti fuerimus et in nobis et in aliis, non earum rerum quæ cogitantur verba proferri: quod duobus modis posse accidere video, cum aut sermo memoriæ mandatus et sæpe decursus, alia cogitantis ore funditur; quod nobis cum hymnum canimus sæpe contingit: aut cum alia pro aliis verba præter voluntatem nostram linguæ ipsius errore prosiliunt: nam hic quoque non earum rerum signa quas in animo habemus audiuntur. Nam mentientes quidem cogitant etiam de iis rebus quas loquuntur, ut tametsi nesciamus an verum dicant, sciamus tamen eos in animo habere quod dicunt, si non eis aliquid duorum quæ dixi accidat: quæ si quis et interdum accidere contendit, et cum accidit apparere, quanquam sæpe occultum est, et sæpe me fefellit audientem, non resisto.

XLIII. Sed his accidit aliud genus, sane late patens, et semen innumerabilium dissensionum atque certami-

num; cum ille qui loquitur, eadem quidem significat quæ cogitat, sed plerumque tantum sibi et aliis quibusdam: ei vero cui loquitur et item aliis nonnullis, non idem significat. Dixerit enim aliquis audientibus nobis, ab aliquibus belluis hominem virtute superari: nos illico ferre non possumus, et hanc tam falsam pestiferamque sententiam magna intentione refellimus: cum ille fortasse virtutem, vires corporis vocet, et hoc nomine id quod cogitavit enuntiet, nec mentiatur, nec erret in rebus, nec aliud aliquid volvens animo, mandata memoriæ verba contextit, nec linguæ lapsu aliud quamolvebat sonet: sed tantummodo rem quam cogitat, alio quam nos nomine appellat: de qua illi statim assentiremur, si ejus cogitationem possemus inspicere, quam verbis jam prolatis explicataque sententia sua, nondum nobis pandere valuit. Huic errori definitionem mederi posse dicunt, ut in hac quæstione si definiret quid sit virtus, eluceret, aiunt, non de re, sed de verbo esse controversiam; quod ut concedam ita esse, quotus quisque bonus definitor inveniri potest? Et tamen adversus disciplinam definiendi multa disputata sunt, quæ neque hoc loco tractare opportunum est, nec usquequaque a me probantur.

XLIV. Omitto quod multa non bene audimus, et quasi de auditis diu multumque contendimus; velut tu nuper verbo quodam Punico, cum ego misericordiam dixissem, pietatem significari te audisse dicebas ab eis, quibus hæc lingua magis nota esset: ego autem resistens, quid acceperis tibi omnino excidisse asserebam; visus enim mihi eras non pietatem dixisse, sed fidem, cum et conjunctissimus mihi assideres, et nullo modo hæc duo nomina similitudine soni aurem decipiant. Diu te tamen arbitratus sum nescire quid tibi dictum sit, cum ego nescirem quid dixeris: nam si te bene audissem, nequaquam mihi videretur ab-

surdum pietatem et misericordiam uno vocabulo Punice vocari. Hæc plerumque accidunt, sed ea (ut dixi) omitamus, ne calumniam verbis de audientis negligentia, vel etiam de surditate hominum videar commovere: illa magis angunt quæ superius enumeravi, ubi verbis liquidissime aure perceptis et latinis non valemus, cum ejusdem linguæ simus, loquentium cogitata cognoscere.

CAPUT XIV¹.

Christus intus docet, homo verbis foris admonet.

XLV. SED ecce jam remitto et concedo, cum verba ejus auditu cui nota sunt, accepta fuerint, posse illi esse notum de iis rebus, quas significant, loquentem cogitavisse: num ideo etiam quod nunc quæritur, utrum vera dixerit, discit? Num hoc magistri profitentur, ut cogitata eorum, ac non ipsæ disciplinæ quas loquendo se tradere putant, percipiantur atque teneantur? Nam quis tam stulte curiosus est, qui filium suum mittat in scholam, ut quid magister cogitet discat? At istas omnes disciplinas quas se docere profitentur, ipsiusque virtutis atque sapientiæ, cum verbis explicaverint, tum illi qui discipuli vocantur, utrum vera dicta sint, apud semetipsos considerant, interiorem scilicet illam veritatem pro viribus intuentes. Tunc ergo discunt: et cum vera dicta esse intus invenerint, laudant, nescientes non se doctores potius laudare quam doctos; si tamen et illi quod loquuntur

¹ In veteribus editis caput male incipit ad verba sequentia: *Num hoc magistri, etc.*

sciunt. Falluntur autem homines, ut eos qui non sunt magistros vocent, quia plerumque inter tempus locutionis et tempus cognitionis nulla mora interponitur; et quoniam post admonitionem sermocinantis cito intus discunt, foris se ab eo, qui admonuit, didicisse arbitrantur.

XLVI. Sed de tota utilitate verborum, quæ si bene consideretur non parva est, alias si Deus siverit requiremus. Nunc enim ne plus eis quam oportet tribueremus, admonui te; ut jam non crederemus tantum, sed etiam intelligere inciperemus, quam vere scriptum sit auctoritate divina, ne nobis quemquam magistrum dicamus in terris, quod unus omnium Magister in cœlis sit¹. Quid sit autem in cœlis, docebit ipse a quo etiam per homines signis admonemur, et foris, ut ad eum intro conversi erudiamur: quem diligere ac nosse beata vita est, quam se omnes clamant quærere, pauci autem sunt qui eam vere se invenisse lætentur. Sed jam mihi dicas velim, quid de hoc toto meo sermone sentias. Si enim vera esse quæ dicta sunt nosti, etiam de singulis sententiis interrogatus ea te scire dixisses: vides ergo a quo ista didiceris: neque enim a me, cui roganti omnia responderes. Si autem vera esse non nosti, nec ego nec ille te docuit; sed ego, quia nunquam possum docere; ille, quia tu adhuc non potes discere. Ad. Ego vero didici admonitione verborum tuorum, nihil aliud verbis quam admoneri hominem ut discat, et perparum esse quod per locutionem aliquanta cogitatio loquentis apparet: utrum autem vera dicantur, eum docere solum, qui se intus habitare cum foris loqueretur, admonuit: quem jam favente ipso tanto ardentius diligam, quanto ero in discendo provecior. Verumtamen huic orationi tuæ, qua perpetua usus es, ob hoc habeo maxime

¹ Matth. xxiii, 10.

gratiam, quod omnia, quæ contradicere paratus eram, præoccupavit atque dissolvit, nihilque omnino abs te derelictum est, quod me dubium faciebat, de quo non ita mihi responderet secretum illud oraculum, ut tuis verbis asserebatur.

ANNOTATIONES.

Annotatione (1) pag. 16.

FINIS TOMI CENTESIMI OCTAVI.

Annotatione (2) pag. 18.

Erat haud dubie Romanianus ex eorum numero, quos in Manicheorum heresi secum pertraxisse dicit Augustinus lib. iv. Conf. c. 1. Verum in quoque ad sanam fidem aliquando se recepit: quippe qui Augustinum semper coluit impense, et inceptum sibi ab ipso librum de Vera Religione, atque ipsius scripta in magna reverentia habuit, ac datum per litteras a Paulino Nalensi episcopo,